

РОМАН ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА «ТРИ ЛИСТКИ ЗА ВІКНОМ...»: МІФОПОЕТИЧНЕ НАЧАЛО

Творчість Валерія Шевчука як художня система зіткана з багатьох складників. За всієї стабільності і мистецтва рівноваги, йому властивих, письменник щоразу несподіваний, знаходячи в кожному зі своїх творів новий поворот у вже надбаному, відкриваючи все нові горизонти бачення світу як у своїй власній прозі, так і в українській культурі кінця ХХ століття.

Підтвердження цього — сучасна творчість митця, яку не можна віднести до одного напрямку чи літературної школи — настільки вона різна і не однотипна, хоч і це є як вираз авторської самоідентичності. Та і в межах одного твору помітна зміна естетичних координат, хоч впізнаваність однієї творчої руки — факт незаперечний. Саме таким є роман-триптих Валерія Шевчука з довгою, але інформативно вагомою і символічно акцентованою назвою «Три листки за вікном палади, наче жовті свічки, хоч сутінок погустішав; три дерева побачив я там, далі, куди збирався подивитися, три дерева на кінці дороги в кожного, адже життя постійно пульсує в трійній іпостасі...», в якому потужний струмінь складає міфопоетичне начало, до якого звертаються багато письменників, які прагнуть органічно поєднати надбання попередніх епох з сучасністю.

Працюючи як реставратор і інтерпретатор історіософського бачення долі України у віках, Валерій Шевчук беззастережно належить до міфологічної школи в українській сучасній культурі. Багато його творів — і наукових, і публіцистичних, і художніх — заґрунтовано на бездоганному знанні легенд і міфів, які дають змогу митцеві осягти глибини вітчизняної історії, художньо переконливо представити філософію буття людини минулого і сучасника, зобразивши не лише видимий бік подій, але й потаємний, не відкритий для людей поверхових і недалеких. Автор нової історичної повісті «Розсічене коло», яка входить до циклу історичних творів «Біс плоті», видрукуваних до шістдесятиліття прозаїка, у преамбулі до твору не випадково підкреслив особливу науку — про таємне і явне: «Отже, таємна наука має вивчати, як діють планети, місяць та сонце на землю й людину, як віддати майбутнє, лікувати хвороби людські, вийти за межі збиґненого, і призначеного, і накиненого чужою волею, відта-

прийти до тих таємниць, які Бог сховав перед людиною аж до того часу, доки вона не виросте з дитячого розуму і прийде до досконалого, готова бувши до такого сокровенного пізнання. Оцей хід і обставлено таємницями, які згодом людина чинить явними, — Господь про те подбав, щоб коло ніколи не було замкнене, а завжди розсічене, — і це ніби вікно у темниці світу нашого, але те вікно на семи замках, до яких треба виготовити й підібрати ключі» [1, 11].

Але як ще краще можна відкрити потаємний бік речей — і психологію героя, і колективного несвідомого, і внутрішню мотивацію поведінки, — як і заплутану історичну давнину, як не за допомогою міфа та легенди?

Недарма сучасна теорія літератури, як і мистецтвознавча методологія, стверджують, що «сучасна міфотворчість пов'язується звичайно з науковими теоріями, філософсько-ідеологічними доктринами і художньою творчістю — тобто з трьома провідними галузями, які отримали самостійний розвиток після розпаду міфологічного синкретизму» [2, 223]. Тим більше, що міф і легенда, за К. Юнгом, є носіями особливо важливого людського досвіду, цінного для всіх часів.

Через те без перебільшення можна сказати, що у своїй багатовекторній творчості Валерій Шевчук осмислює історичний міф України, що є синтезом його художніх інтерпретацій та наукових студій. Саме тому спеціальна філологічна проблема про варіанти художнього і наукового трактування вітчизняної історії має принципове значення для розуміння як творчості Валерія Шевчука, так і всієї сучасної української літератури. Окремі грані знання цієї галузі тезисно заявлені в ряді робіт про званого автора. Так, у «Літературознавчому словнику-довіднику NB» у розділі про легенду йдеться про роман «На полі смиренному» як про зразок сучасного відтворення стародавніх українських легенд [Див. 3, 397]. Але глибина питання все ще не осягнута ретельно і багатоглибиною, хоч Валерій Шевчук своїми все новими публікаціями (роман-есе «Мислення дерево», 1989; етюд до історії українського державотворення під назвою «Козацька держава», 1995) постійно нагтовхує на творчий пошук у цій сфері знань, що дає ключ до розуміння усієї мистецької системи його творчості.

Отже, український історичний міф — той центр ваги, до якого постійно тяжіє наукове знання і художнє мислення автора з багатющим творчим потенціалом і його досконалою реалізацією, перелік надбань якого складає занадто довгий список різножанрових праць, щоб його лише навести.

Свідомством цього вміння є трилогія «Три листки за вікном», що подає широку панораму духовного життя

України протягом тривалого часу від XVII століття до середини XIX. Явлена вона кризь родову сув'язь Турчиновських по материнській лінії — від онука, учителя гімназії у Житомирі Сатановського, хронотопом дії якого є середина XIX віку, до діда — Петра Утеклого, що пізнавав світ у XVIII столітті, і до прапрадіда Іллі Турчиновського.

Власне, за цією внутрішньою хронологією родової пам'яті і ритуалів життя, через які проходять герої, пізнаючи світ, і композиційно будується твір та нарративний дискурс.

Відкривається роман листком першим — повістю «Ілля Турчиновський», — що написана на основі справжньої автобіографії Березанського священника; у листку другому — «Петро утеклий» — автор користується судовими актами XVIII століття. Завершує триптих листок третій, який має символічну назву «Ліс людей, або «Чорна книга» Кириака Автомоновича Сатановського»

Підкреслюючи уже в підзаголовках, як і в логіці викладу, історичну достеменність, Валерій Шевчук міфологізує історію України, вдаючись до документа і його міфотворчого прочитання. Іноді навіть важко поставити межу між тим, де закінчується міфологія і починається справжня історія. І тут доречно скористатися концепцією Клода Леві-Стросса, який багато зробив у формуванні теорії міфа, як і структуралізм та семіотику, який помітив закономірність непоривного взаємозв'язку історії з міфами — національними і світовими, — а також те, як організовано часопростір у творах мистецтва, що постають на межі. Сутність цієї закономірності в тому, що «діахронічна тяглість подій одночасно проєктується на екран сучасності, шматок за шматком відтворюючи синхронічний лад...» [4, 351].

Ця ідея не лише легко прикладається до історичного триптиха Валерія Шевчука «Три листки...», але й виражає сутність часо-просторової організації твору, в якому сходяться минуле і сучасне, рухаючись за принципом поєднання синхронного і діахронічного в перебігу часу, в якому живуть і усвідомлюють світ його герої. Це передусім Ілля Турчиновський, в психології якого зійшлися сформована українським бароко свідомість і підсвідомість; елементи «натурфілософічного мислення і деїзму (згадаємо його сонцепоклонство і його розмисли про те, що в світі все надвоє розділено)» [5, 6—7]. По-друге, це затворник Семен, який прибрав собі нове ім'я і посів у селі Рудівці скромну посаду дячка Стефана Савича, який є ніби «символічним уособленням драматичності переходу до нової історичної епохи — епохи пізнього середньовіччя, яка активно засвоювала ідеї неоплатонізму, ідеї гуманістичного світобачення, але борса-

лась у теософічних путях, осягаючи новий дух, — дух діалектичного боріння добра і зла в людських помислах та вчинках, утверджуючи неповторну цінність індивідуального життя» [5, 8]. І нарешті, Кириак Сатановський, який став, не вагаючись, як його предки, між добром і злом, прийняв позицію мізантропа, що стоїть осторонь навколишніх подій і складає свою «Чорну книгу», до якої потрапляють не лише дійсні події, що відбуваються у провінційному Житомирі, але й ірреальні ситуації, фантастичні та умовні. Не вмючи розпізнати зло в собі, герой третього листка прагне відшукати його в інших, відптовхуючись від аксіоми, що головна людська іпостась — лиха і підла. Через те метафора «лісу людей», за Кириаком Сатановським, означає перемогу зла над добром. Такий висновок його життя суперечить попередній традиції його діда і прадіда шукати істину в пізнанні світу за допомогою ключа добра.

Так на площині художнього твору Валерія Шевчука розв'язуються екзистенційні питання людського буття в ключі історіософії та за допомогою переосмислення і самобутнього введення міфологом та образів-символів, які людство надбало в попередні епохи. Автор триптиха чудово оперує рядом символів, які й дають багатогранне уявлення про циклічність життя героїв твору, а відтак і зміну історичних епох, на фоні яких розгортається окрема доля людини, що є продуктом свого часу.

Циклічність — ще одна грань міфотворчої манери автора триптиха, яка простежується не лише в зміні поколінь, але й в стадіях перетворень, які переживають герої, проходячи своє життєве коло. Природні цикли, ієрархія символів як ієрархія цінностей, без яких людина не могла уявити собі щоденне буття на землі, розгортаються в трилогії Валерія Шевчука в ряді образів-символів, що мають універсальний характер і навіть виокремлюються у своєрідні притчі, котрі вкрапляються у текст. Це притчі про Розум, Волю, Гординю, Неспокій, Заздрість, Отару, Повстримність, які виражають не лише середньовічне уявлення про добро і зло, але й увиразнюють антиномію Життя і Смерті, між якими обертається доля людини, створюючи замкнутий і вивершений цикл.

Логікою художньої думки, конкретизацією подій і тонким психологічним малюнком відчуттів героїв Валерій Шевчук трактує особливості сприйняття людиною навколишнього світу за допомогою моральних і понятійних категорій — часу, простору, ідеї, — які в свідомості тогочасної людини були «матеріалізованими, сприйнятливими на дотик, як приміром, речі, предмети, тварини, рослини, квіти. Тому й нечиста сила — всілякі чорти, відьми, русалки, перелесники,

вовкулаки — існували для середньовічної людини реально і в персоніфікованому вигляді» [5, 3].

За допомогою міфопоетичних моделей у «Трьох листках...» стереоскопічно відтворюється Середньовіччя, час бароко, Просвітництва та наближене до двадцятого XIX століття, як всі ті боріння людського духу на історичних шляхах пізнання, як своєрідні драми ідей, що переживають і Ілля Турчиновський, і всі п'ять Утеклих, що пішли у широкий світ (Петро Запаренко, Петро Легенький, Петро Гайдученко, Петро Знайда і Петро Турчиновський, врешті-решт, з'єднані в єдиній особі писаря), і, нарешті, випускник філософського факультету Кириак Автомонович Сатановський, котрий, на відміну від своїх попередників, втішається, спостерігаючи людські вади.

Своєрідністю художньої манери Валерія Шевчука є те, що він створює цілісну історичну картину долі України протягом трьох століть, всіх тих метаморфоз, що відбуваються з людиною з рухом часу, за допомогою мозаїки тогочасної дійсності. Це ще раз підтверджує міфотворче начало роману-триптиха, змонтованого з фрагментів міфологем, образів-символів, які малюють світ багатокольоровим і єдиним, хоч постає він з окремих клаптів, історичних деталей, пропущених крізь призму особистісних переживань і відчуттів героїв, що так само, як і Шевчукова інтерпретація історичного міфа України, зливається воедино в збірному образі шукача Істини і Добра, Краси і Гармонії — Турчиновського, мудреця і філософа, який прагне проникнути в закони світоустрою, в усі сфери людської діяльності, в тім числі й естетичну. Промовистий такий епізод з 8-го розділу серединної повісті триптиха, в якому подано розмисел людини з епохи Просвітництва про основні закони поезики: «... розмовляти тихцем і лагиною, а обговорювали основні закони поезики. Савич знав їх напрочуд докладно, додаючи приклади з римських авторів, і я був уже певний, що його книжиця має бути цікава. Він подобришав до мене і нарешті згодився вypoзичити її, а я наперед відчував задоволення, яке завжди маю, читаючи щось прикладне до своїх настроїв. Тоді заливає мене тихий, рівний спокій, я начебто на високу гору піднімаюся, де чисте, блакитне повітря, весь світ кладеться переді мною, і я залюбки з нього милуюся. Я висловив цю думку Савичу, і той радісно захитав головою.

— Так, — мовив він, — мистецтво поезичне — це погляд птаха на землю. Не завжди і не кожному дано такий дар, але людина все-таки вміє вивисуватися. Греки недаремно по-

містили Парнас на горі. Я згадав книгу Івана Орновського, яка була в мене, і його уявний політ під хмарини.

— Ви говорите про «Спезу дорогого каміння», — підхопив Савич, і його очі зворушено закліпали. — Нам читав уривки з тої книги Митрофан Довгалецький.

— Я вчився пізніше. Поезику в мене викладав Георгій Кониський.

Ми говорили про такі-от речі, прихилившись один до одного, і наші голоси, певне, були таємничі...» [6, 149 — 150].

Художня інтерпретація історичного міфа України, здійснена автором триптиха і по горизонталі, і по вертикалі, вивершується за допомогою міфологічної логіки, яка, за Леві-Строссом, «досягає своєї мети ніби ненароком, обхідним шляхом, за допомогою матеріалів, до того спеціально не призначених, способом «бриколажу». При цьому виокремлюються у своїй дискретності численні бінарні опозиції типу високий — низький, теплий — холодний, лівий — правий тощо» [7, 19]. Бриколажність триптиха — вельми помітна якість його поезики, що проявляється і на рівні структури, і на рівні мікроелементів образної системи.

До роману «Три листки...» органічно увійшов мотив мандрів, на якому будується повість «Ілля Турчиновський». Саме цей мотив перейшов у літературу (і ним активно користуються письменники!) з міфа. Даний мотив не лише об'єднує різноманітні часові і просторові координати дій героя твору, але й дає змогу авторові акцентувати уявлення середньовічної людини, що не обмежується вузьким колом своїх знань і свого оточення, прагне вийти за межі християнських постулатів, прорватися у реальний світ. Слушною видається думка Миколи Жулинського, автора передмови до книги Валерія Шевчука, який стверджує: «Скра самопізнання, вогонь пошуків істини запалили спраглу на осягнення нового душу Іллі Турчиновського, і він, прив'язавши до плеча книги та взявши торбину з харчем у руку, пішов у незнайомий, новий, тривожний світ. Зразу ж слід висловити здогадку: герої вільно мандрує не тільки у просторі, а й у часі. Бо чи справді мова йде про пізні середньовіччя на Україні, чи справді Ілля Турчиновський — типовий представник XVIII століття, тієї епохи, коли набула неспадної гостроти боротьба між реформацією та контрреформацією, коли феодалізм уперто захищав свої порядки, але поступово втрачав, здавалося, непорушні твердині? В літературу, в мистецтво під впливом цих соціально-політичних і релігійних потрясінь

входить драматичне і трагічне світовідчуття, правда, огорненні в патетичні образи, в барокові форми. Відчай і надія, добро і зло, життя і смерть в їхній полярній категоричності відкривають глибини внутрішніх душевних страждань людини. Україна це переживала і відповідно з'являла в бароковому мистецтві особливо виразно після сумнозвісної Брестської унії 1561 року, коли почалося різке загострення політичної обстановки, що й привело до прискорення національно-визвольної війни» [5, 3– 4].

Таким чином, Валерію Шевчуку вдалося відтворити історію України переконливо і тягло з художнього погляду. Велику роль тут відіграла актуалізація давніх національних міфів, ритуалів і обрядів, властивих народній традиції розуміння й осмислення життя та природного середовища, розгорнутих на сторінках триптиха за допомогою міфопоетики. Саме тому роман «Три листки за вікном» органічно входить не лише до розгорнутих художніх систем митця, виконаних на історичному матеріалі, але й до міфотворчих надбань літератури ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Шевчук Валерій*. Розсічене коло // Біс плоті. Історичні повісті. – К., 1999.
2. Миф // Современное зарубежное литературоведение. Концепции. Школы. Термины. – М., 1999.
3. Легенда // Літературознавчий словник-довідник НВ. – К., 1997.
4. *Леві – Стросс К.* Міт та значення // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996. – С. 343–356.
5. *Жулинський М.* У вічному змаганні за істину // Валерій Шевчук. Три листки за вікном. Роман-триптих. – К., 1986. – С. 3–14.
6. *Шевчук Валерій*. Три листки за вікном. Роман-триптих. – К., 1986.
7. *Токарев С. А., Мелетинский Е. М., Мифология // Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. – Т. 1. – С. 11–20.*